

УДК 336.764

*І. І. Д'яконова, д-р екон. наук,
ДВНЗ "Українська академія банківської справи НБУ"*

ІНОЗЕМНИЙ КАПІТАЛ У БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ: РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНИХ ПРИНЦИПІВ

У статті досліджуються тенденції розвитку банківської системи України та визначається методологічна основа прояву дії факторів зовнішнього стосовно визначеної системи, підтверджується прояв системних принципів розвитку банківської діяльності на основі зіставлення емпіричних спостережень і теоретичних узагальнень.

Ключові слова: банківська система, економічна система, системні принципи, банки, банки з іноземним капіталом.

Постановка проблеми. У посткризові роки суспільство все частіше має змогу спостерігати динамізм і непередбачуваність процесів, що характеризують розвиток складних економічних систем, до яких слід віднести й банківську систему. Під впливом факторів, що формуються як у межах дії впливу національної економіки, так і наслідків результатів роботи глобальних ринків, змінюються конфігурація економічної, фінансової та інших систем. Ще декілька років тому банки з іноземним капіталом знаходилися під пильним спостереженням та аналізом органів банківського регулювання та нагляду України. Занепокоєння викликала достатньо агресивна поведінка іноземних банків щодо захоплення національного ринку банківських послуг у цілому і зокрема ринку споживчого кредитування в Україні, що позбавляло місцеві банки можливості формувати додаткові обсяги прибутків. Тож доцільним є вивчення теоретичної природи визначених закономірностей, знайти підтвердження гіпотези прояву системних принципів у банківській діяльності на сучасному етапі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема становлення та функціонування банківської системи України та інших держав присвячено багато досліджень, зокрема праці таких українських учених: А. П. Вожжова, А. А. Грищенко [2], В. Дзюблюка, О. М. Колодізева, А. М. Мороза, А. А. Мещерякова, І. В. Сала, В. С. Стельмаха, С. А. Циганова, Н. М. Шелудько, російських – А. Г. Братко, Ю. С. Голікової, О. І. Лаврушина, І. Д. Мамонової, В. В. Масленнікова, В. В. Попкова, А. М. Тавасієва, В. М. Соскіна, М. А. Хохленкової, О. Б. Ширинської та західних учених: Ед. Доллана, П. Вінсента, П. Роуза, Дж. Сороса,

С. Фішера та ін. Їх наукові праці дозволили сформувавши концепцію еволюції банківських систем, сформувавши теоретичні підходи до визначення методологічної основи дослідження. Поряд з цим слід зазначити, що в опрацьованих літературних джерелах не знайдено емпіричного підтвердження дієвості системних принципів у розвитку банківської діяльності на сучасному етапі розвитку.

Метою статті є вивчення методологічних основ прояву системних принципів розвитку банківської діяльності на основі зіставлення емпіричних спостережень і теоретичних узагальнень.

Виклад основного матеріалу. Спираючись на наукову методологію дослідження, банківську систему слід віднести до складної системи, що поєднує в собі елементи детермінованих систем і систем імовірнісного типу. Характеристика банківської системи як складної сукупності різних елементів, що взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем, що являє собою цілісне утворення, визначається державними функціями, які вона виконує. Кредитні організації, ефективно залучаючи внутрішні заощадження і грошові ресурси, збільшують можливості економічного зростання та інвестиційний потенціал країни. Складність системи визначається наявністю взаємозв'язків, сукупністю елементів і впливом на інші системи.

Однією з рис банківської системи є динамічність її розвитку, особливо на початку ХХІ століття, що зумовлено прискоренням економічних процесів у всьому світі до 2008 року та непередбачуваним швидким гальмуванням темпів економічного зростання внаслідок дії наслідків світової фінансово-економічної кризи.

Ці чинники впливають на кількісну характеристику системи і можуть порушувати її цілісність. Приведена сукупність змінних у свою чергу визначається макроекономічними чинниками, такими як: збалансованість бюджету, податкова політика, внутрішні і зовнішні запозичення, інвестиційна активність, відповідність попиту і пропозиції та іншими чинниками. З урахуванням дії цих чинників банківська система також поєднує в собі риси системи імовірнісного типу.

Ступінь фінансової стійкості елементів системи визначає можливість структурних змін. Це відповідь на дію зовнішніх і внутрішніх чинників. Іншими словами, імовірнісний характер банківської системи негативно відбивається на її стабільності.

Виходячи з особливостей поведінки систем, їх поділяють на активні і пасивні. Активні системи, у свою чергу, класифікують на цілеспрямовані і протилежні (що характеризуються випадковою поведінкою).

Цілеспрямовані системи поділяються на системи із зворотними і незворотними зв'язками із зовнішнім середовищем.

Процеси, явища, зв'язки, які стосуються національної банківської системи, – це чинники, що визначають тип її поведінки, – *реактивний, адаптивний і активний*, а також стимулюють розвиток механізмів саморегуляції. Тип поведінки банківської системи визначає напрямки її розвитку.

Реактивна поведінка банківської системи визначається переважно середовищем, у якому вона функціонує. Серед основних чинників, що зумовлюють реактивну поведінку банківської системи, виділяють загальний рівень розвитку економіки країни і окремих її регіонів, структуру власності в економіці, інфляційні процеси, соціально-політичні чинники, особливості державного регулювання.

Адаптивна поведінка, крім середовища існування банківської системи, визначається властивою їй функцією саморегуляції. Чинники, що визначають можливості банківської системи до саморегуляції, – це ступінь незалежності і методи роботи центрального банку, структура організації і ступінь розвиненості мережі комерційних банків, зокрема іноземних, здатність комерційних банків регулювати свої витрати, наявність або відсутність традицій у банківській справі.

Активна поведінка системи допускає зміну навколишнього середовища відповідно до її потреб.

Виходячи з наведених уявлень, можна, на нашу думку, стверджувати, що банківська система належить до категорії активних, цілеспрямованих систем зі зворотним зв'язком. Характеристика банківської системи як активної цілеспрямованої системи обумовлена її стратегічним положенням, цілями і функціями, які вона виконує [3].

На підтвердження зазначеної тези слід провести порівняльну характеристику кількісних характеристик розвитку банківської системи України до кризи 2008 року та після.

Як показує практика функціонування іноземного капіталу в банківській системі України, сьогодні вплив іноземного капіталу на вітчизняний ринок не є занадто помітним. Частка банків з іноземним капіталом за станом на 01.01.2007 становить 20,6 % у загальній кількості діючих банків, на початку 2013 року цей показник сягнув 26,7 % (табл. 1). При цьому частка іноземного капіталу банків у статутному капіталі банків у 2013 році наблизилася до рівня 30,7 %, що адекватно рівню 2008 року.

Таблиця 1 – Динаміка кількості банків з іноземним капіталом у період 2007–2013 рр. [5]

№ пор.	Назва показника	01.01.2007	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.12.2012
1	Кількість банків за реєстром	193	198	198	197	194	198	176
2	Виключено з Державного реєстру банків з початку року (в колонках 3–8 – дані за попередній рік)	6	1	7	6	6	0	26
3	Кількість банків, що знаходяться на стадії ліквідації	19	19	13	14	18	21	22
4	Кількість банків, які мають банківську ліцензію	170	175	184	182	176	176	176*
4.1	З них: з іноземним капіталом	35	47	53	51	55	53	54
4.1.1	у тому числі зі 100 %-м іноземним капіталом	13	17	17	18	20	22	22
5	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	27,6	35,0	36,7	35,8	40,6	41,9	30,7

Згідно з аналітичними матеріалами Національного банку України значну частку в зобов'язаннях банків з іноземним капіталом становлять міжбанківські кредити та депозити. Основною причиною такого явища є те, що більшість з них є дочірніми структурами міжнародних банків і формують ресурсну базу за рахунок ресурсів, отриманих від материнських банків. Банки з іноземним капіталом є основними каналами, через які надходять іноземні інвестиції в економіку України [5].

Після купівлі за останні роки іноземцями банків, орієнтованих на роздрібного споживача, зокрема таких як “Аваль”, “Ажіо”, ТАС-Комерцбанк і ТАС-Інвестбанк, “Престиж”, “УкрСиббанк” та ін., змінився орієнтир цих банків у бік комплексного банківського обслуговування. Однак пріоритетним напрямом розвитку власного бізнесу є роздрібне кредитування та роздрібний бізнес.

Головний регулятор національної банківської системи визначає вектори розвитку останньої виходячи із політичної ситуації в країні, заяви уряду та президента щодо остаточної орієнтації на євроінтеграцію України та спрямовує власні зусилля на відпрацювання механізму максимально ефективного залучення іноземного банківського капіталу в розвиток реального сектору української економіки, мінімізації ризиків вітчизняної банківської системи.

Існують різні причини входження іноземних банків на національні ринки, а також стратегії їх діяльності. Вони можуть слідувати за традиційними клієнтами, не цікавлячись внутрішнім ринком країни перебування (як корейські та японські банки); розширювати клієнтську базу за рахунок найбільш привабливих регіональних підприємств (німецький Дойчебанк); максимально інтегруватись у внутрішній ринок країни перебування (Сітібанк, Райффайзенбанк) [6].

Вибір нерезидентами інституціональної форми присутності в банківській системі тієї або іншої країни залежить від вибраної ними стратегії транснаціональної експансії і може лімітуватися (у випадку менш ліберального підходу до допуску іноземних інвесторів) рамками правових обмежень приймаючої країни.

До позитивних наслідків приходу іноземного капіталу можна віднести такі:

- суттєве збільшення обсягів інвестицій у національну економіку – як безпосередньо у банківський, так і в реальний сектори економіки;
- здешевлення вартості кредитних коштів;
- розвиток банківської системи через впровадження новітніх технологій, розширення кола послуг, посилення конкуренції [6].

Приплив значного іноземного капіталу до країни має також недоліки:

- залежність як від зовнішніх загальноекономічних потрясінь, так і від фінансового становища окремих транснаціональних “гравців”;
- тиск на вітчизняні банки, втрата найбільш привабливих клієнтів та ринків, зниження якості їх кредитних портфелів;
- ускладнення банківського нагляду;
- підвищення можливості відтоку вітчизняного капіталу до зарубіжних країн [6].

Світовий досвід свідчить, що, як правило, плюси та мінуси впливання іноземного капіталу до внутрішніх банківських систем є збалансованими за умов продовження активної діяльності вітчизняних банків та збереження за ними значної частки банківської системи країни.

Аналіз офіційної статистики щодо структурних показників розвитку банківської системи України (табл. 2) дає можливість зробити висновки щодо зниження прибутковості роботи банків починаючи з 2008 року. З 2009 року рентабельність активів банків є від’ємною, що підтверджується об’єктивними процесами масового колапсу щодо неповернення кредитів. Протягом усіх років після початку світової кризи 2008 року відбувається скорочення масштабів банківського бізнесу. Визначені тенденції підтверджуються тенденціями до зниження

темтів приросту активів, капіталу та зобов'язань вітчизняних банків у 2010–2012 роках у середньому 5, 10 та 4 % відповідно порівняно з 62 % приросту активів, 80 % приросту власного капіталу та 63 % приросту зобов'язань у період з 2006 до 2009 року.

Таблиця 2 – Структурні показники розвитку банківської системи України [5]

Показник	Рк (за станом на 1 січня)										
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Темпи приросту активів, %	33	23	56	34	58	59	76	54	-5	7	12
Темпи приросту власного капіталу, %	21	26	29	42	38	67	63	71	-4	20	13
Темпи приросту зобов'язань, %	29	35	62	32	62	57	78	52	-6	5	12
Частка кредитного портфеля в активах, %	63,20	68,96	69,59	68,69	70,12	76,38	78,43	81,41	84,89	80,14	78,28
Прибутковість активів, %	1,27	1,27	1,04	1,07	1,31	1,61	1,50	1,03	-4,38	-1,45	-0,76
Прибутковість капіталу, %	7,50	7,97	7,61	8,43	10,39	13,52	12,57	8,51	-32,52	-10,19	-5,27

Джерело: www.bank.gov.ua.

Цікавим видається порівняння визначених показників з темпами розвитку основних макроекономічних показників України (табл. 3).

Таблиця 3 – Показники макроекономічного розвитку України [5]

Показник	Рік (за станом на 1 січня)										
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП реальний, %	105,2	109,6	112,1	102,7	107,3	107,9	102,3	85,2	104,1	105,2	101,2
ІСЦ, %	99,4	108,2	112,3	110,3	111,6	116,6	122,3	112,3	109,1	104,6	99,8
Промислове виробництво, %	107,0	115,8	112,5	103,1	106,2	107,6	94,8	78,1	111,2	107,6	98,5

Джерело: www.bank.gov.ua.

На наш погляд, банківська діяльність, як і будь-яка комерційна справа, зорієнтована в першу чергу на прибуток. Цю тезу підтверджує і сутність системного підходу. Адже будь-яка система повинна мати

мету, яка забезпечує функціонування заданої системи у визначених параметрах. Метою діяльності банку є отримання прибутку, забезпечення рентабельності активів та ефективності власного бізнесу. Контраверсійна взаємодія двох систем (економічної та банківської) передбачає зміну параметрів однієї в разі зміни іншої і навпаки. Так, банки з іноземним капіталом, що діють у межах ринку банківських послуг України сьогодні, як зазначалося, зорієнтовані насамперед на обслуговування населення, реалізацію програм роздрібного бізнесу. Ефективність останнього, у свою чергу, залежить від схильності до заощаджень населення, їх платоспроможності, довіри до банківської системи.

Зважаючи на низхідні темпи зростання реального наявного доходу населення, а також рівня заощаджень, що показано в таблиці 4, цілком закономірною є тенденція до згортання масштабів присутності банків з іноземним капіталом у банківському секторі України за рахунок дії принципів адаптивності банківської системи.

Таблиця 4 – Зміни порівняно з відповідним кварталом попереднього року [5]

Доходи та витрати	2010				2011				2012	
	I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II
Доходи – усього	18,5	22,8	23,6	26,5	16,2	12,6	13,9	12,4	14	15,2
• заробітна плата	18,7	23,5	24,5	24,8	18,9	15,5	14,8	15	15	13,5
Витрати – усього	9,6	13	16,5	21,3	21,8	23,3	22,4	17,5	15,4	16,2
• придбання товарів і послуг	12,2	16	18,9	24,4	22,9	24,8	24	18	16,5	16,3
• поточні податки на майно та інші сплачені поточні трансферти	6,7	5,3	10,9	8	17,3	16,6	15,1	15,2	14,9	16,9
Наявний дохід	24,4	29,7	27,1	30,6	16,2	12,8	16,4	13,1	13,9	14,5
Реальний наявний дохід	11,8	19,8	17,1	19,2	7,8	1,9	7,3	7,7	10,6	15
Заощадження	228	126,3	77,4	70,8	-27,9	-44,2	-28,4	-18,4	-4,9	3,4

Банки з іноземним капіталом є прибутково-орієнтованими суб'єктами і сьогодні відчувають зниження власних перспектив розвитку ділової активності. Головними чинниками даного процесу виходячи з концепції, що розглядається в статті, є динамічна зміна умов зовнішнього стосовно до банківської системи середовища. До останніх слід

віднести сповільнення масштабів зростання національної економіки, зниження купівельної спроможності та рівня заощаджень населення та підприємств, накопичення проблем, пов'язаних з неповерненням кредитів, а також загострення конкуренції з вітчизняними банками.

У західних банків є два шляхи виходу із зазначеної ситуації. Перший полягає у відмові від подальшої участі у конкурентній боротьбі на ринку банківських послуг України та продажу власного бізнесу. Другий варіант передбачає скорочення активності, зменшення розміру активних операцій до мінімального рівня, щоб забезпечувати мінімальний рівень рентабельності з метою очікування подальшого зростання.

Аналіз тенденцій та організації роботи банків з участю іноземного капіталу в Україні свідчить про орієнтацію останніх на реалізацію другого сценарію. Так, Кредит Європа Банк, що належить турецькій FIBA, через голландський Credit Europe Bank у січні 2012 року згорнув власну філіальну мережу України. На ринку України сьогодні працює лише центральний офіс банку. У 2012 році внаслідок продажу СЕБ Банку шведською SEB Group на ринку України з'явився Фідобанк. Подібна схема продажу активів іноземного банку національному власнику була реалізована стосовно Ерсте Банку, що належить до австрійської Erste Group. Група Societe Generale продала активи своїх дочірніх структур ПроФінБанку і компанії "ПростоФінанс" Альфа-Банку. У минулому році німецький Commerzbank продав Банк "Форум", що достатньо ефективно та активно розвивав власну діяльність протягом п'яти останніх років в Україні. Таким чином, у 2012 році сім банків з іноземним капіталом максимально згорнули власний бізнес в Україні або взагалі залишили ринок.

З одного боку, подібні тенденції свідчать про низьку конкурентоспроможність та ефективність банківського бізнесу внаслідок зниження економічної активності середовища, у якому працює банківська система України. З іншого, визначена динаміка дає можливість зробити висновки про адекватність розвитку окремих сегментів економіки України відповідно до існуючих передумов, а отже, і про відсутність штучних механізмів управління національною економікою.

Разом з тим окреслені вище закономірності підтверджують не тільки дієвість загальноекономічних законів, як головних законів розвитку систем, але й можливість розробки адекватного інструментарію відновлення розвитку економіки України. На наш погляд, першими кроками в цьому напрямку мають бути відновлення випереджальних темпів розвитку виробництва в країні.

Висновки. Дослідження дієвості системних принципів у розвитку банківської системи на сучасному етапі дає можливість зробити такі узагальнення:

1. Банківська система є елементом систем більш високого порядку.
2. Адаптивність системи проявляється в її здібності змінювати власні параметри за рахунок зміни умов функціонування, структури на ефективності діяльності взаємопов'язаних систем.
3. Діяльність банківської системи України останнім часом визначається факторами, що формуються в економічному просторі держави та створюють попит на фінансові ресурси.
4. Іноземні банки, що діють на території України, є найбільш чутливими елементами системи до змін параметрів зовнішнього середовища, оскільки головним пріоритетом їх розвитку на національному фінансовому ринку є надання послуг у форматі роздрібного бізнесу.
5. На наш погляд, сповільнення темпів економічного зростання в Україні вплинуло на зниження реальних доходів населення та його схильність до заощаджень, рівня купівельної спроможності, а відтак і кредитоспроможності.
6. Зазначені тенденції негативно відображаються насамперед на прибутковості діяльності банків з іноземним капіталом, що протягом останніх двох років почали поступово зменшувати обсяги власного бізнесу в Україні та запроваджувати низку заходів щодо оптимізації власної участі в банківській системі України, що, на нашу думку, є прямим наслідком дії системних принципів у банківській діяльності.
7. Дієвість загальноекономічних законів, як головних законів розвитку систем, є основою для розробки адекватного інструментарію відновлення розвитку економіки України. На наш погляд, першими кроками в цьому напрямку мають бути відновлення випереджальних темпів розвитку виробництва в країні.

Список літератури

1. Гальчинський А. С. Стабільність гривні та проблеми її забезпечення / А. С. Гальчинський // Економіка України. – 2004. – № 2. – С. 4–11.
2. Грищенко О. Гроші та грошово-кредитна політика : навч. посіб. / О. Грищенко. – К. : Основи, 1996. – 180 с.
3. Д'яконова І. І. Теоретико-методологічні основи функціонування банківської системи України : монографія / І. І. Д'яконова. – Суми : Університетська книга, 2007. – 400 с.
4. Івасів І. Вплив іноземних банків на банківську систему України / І. Івасів, Р. Корнилюк. – Вісник НБУ. – 2011. – № 10. – С. 84–91.
5. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>.

6. Подчесова В. Іноземний капітал на банківському ринку України [Електронний ресурс] / В. Подчесова, Ю. Сидоренко // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 2(7). – С. 257–263. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Sepid/2012_2/12pvybru.pdf.
7. Сугоняко А. Экономика недополучила около 70 млрд. грн. кредитов / А. Сугоняко // Бизнес. – 2012. – № 43. – С. 10–11.
8. Хандруев А. А. Иностраный капитал в банковской системе РФ: тенденции и перспективы / А. А. Хандруев // Портфельный инвестор. – 2008. – № 6. – С. 18.

Отримано 30.07.2013

Summary

The article defined the tendencies of participation of foreign capital in the national banking system. Positive and negative effects of foreign capital influence into the banking system of Ukraine are analysed. The methodology of foreign capital development in terms of banking system of Ukraine are offered.